

3-дарс

АРАБ ҲАРФЛАРИНИНГ ЎҚИЛИШИГА КЎРА БАЪЗИ СИФАТЛАРИ

Бу дарсда араб ҳарфларининг баъзи сифатлари ҳақида маълумот берилган бўлиб, улар қолган сифатларга нисбатан кўпроқ ишлатиладиган сифатлардир. Сифатларни ўрганиш, ҳарфларни осон ва тўғри талаффуз қилишга ёрдам беради. Аслида, ҳарфларнинг қуйида берилган сифатлардан бошқа сифатлари ҳам бўлиб, улар ҳақида кейинроқ “*Ҳарфларнинг сифатлари*” деб номланган мавзу остида батафсил маълумот берилади.

Бу дарсда ҳарфларнинг қуйидаги баъзи сифатлари ўрганилади:

- 1) *Йўгон ва Ингичка ўқиладиган ҳарфлар*
- 2) *Тебратиб ўқиладиган ҳарфлар*
- 3) *Сирғалиб ўқиладиган ҳарфлар*
- 4) *Чўзиб ўқиладиган ҳарфлар*
- 5) *Осон ўқиладиган ҳарфлар*
- 6) *Товуши чўзилмасдан ва чўзилиб ўқиладиган ҳарфлар*
- 7) *Тилни ёпиштириб ўқиладиган ҳарфлар*
- 8) *Нафас ёйилиб ўқиладиган ҳарф*
- 9) *Тил четидан тил тубига қадар товуши чўзилиб ўқиладиган ҳарф*
- 10) *Такрорланиб ўқиладиган ҳарф*

Йўгон ва ингичка ўқиладиган ҳарфлар

-**Йўгон** деб, ҳарфни талаффуз қилганда тилни (орқасини иширган ҳолда) юқори танглайга кўтариб, оғизни тўлдириш тушинилади. Бу ҳарфларни **Истиъло** ҳарфлари дейилади. Истиъло сўзи **кўтарилиш** деган маънони англатади. Тилни юқори танглайга ишиб кўтарилиши натижасида ҳарф йўгонлашади ва бу йўгонликни **Тафхим** дейилади.

-**Ингичка** деб, ҳарфни талаффуз қилганда тилни пастлатиб, оғизни тўлдирмасдан, балки ёйиш тушунилади. Бу ҳарфларни **Истифола** ҳарфлари дейилади. Истифола сўзи **пастлаш** деган маънони англатади. Тилни пасайтириш натижасида ҳарф ингичкалашади ва бу ингичкаликни **Тарқиқ** дейилади.

Араб ҳарфлари йўгон ва ингичка ўқилишига кўра 3 қисмга бўлинади:

1. *Доим йўгон ўқиладиган ҳарфлар*

2. Доим ингичка ўқиладиган ҳарфлар

3. Баъзида йўгон, баъзида эса ингичка ўқиладиган ҳарфлар

1) Доим йўгон ўқиладиган ҳарфлар 7 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

خ ص ض غ ط ق ظ

2) Доим ингичка ўқиладиган ҳарфлар 19 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ء ب ت ث ج ح د ذ ز س ش ع ف ك م ن و ه ي

3) Баъзида йўгон, баъзида эса ингичка ўқиладиган ҳарфлар учта бўлиб, улар қуйидагилардир:

ا ر ل

Мулоҳаза: Алиф, Роо ва Лаам ҳарфларининг қачон йўгон ва қачон ингичка ўқилиши ҳақида кейинроқ “**Алиф, Роо ва Лаам ҳарфларининг йўгон ва ингичка ўқилиш ҳолатлари**” деб номланган мавзу остида батафсил маълумот берилади.

Эслатма: Истиъло ва Истифола ҳарфлари хоҳ ҳаракатли, хоҳ сукунли бўлсин, уларда ушбу сифатларга амал қилинади.

Тебратиб ўқиладиган ҳарфлар

Тебратиб ўқиладиган ҳарфлар деб, сукунли ҳолатда нутқ қилинганда тебратиб талаффуз қилинадиган ҳарфлар тушунилади. Уларни сукунли ҳолатда талаффуз қилинган вақтда, ичкаридан чиқаётган нафас ушбу ҳарфнинг чиқадиған жойига келиб тўлиқ тўсилади ва у жой очилгандан сўнг ҳарф тебраниб нутқ бўлади.

Бу ҳарфларни тебратиб ўқишдан мақсад, уларни нима ҳарф эканлигини эшитувчига яхшироқ билдиришдир. Агар уларни тебратмасдан ўқилса, нима ҳарф эканлигини аниқ билиб бўлмайди. Бу ҳарфларни **қалқала** ҳарфлари дейилади. Қалқала сўзи **тебраниш** деган маънони англатади.

Қалқала ҳарфлари 5 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ق ط ب ج د

Сирғалиб ўқиладиган ҳарфлар

Сирғалиб ўқиладиган ҳарфлар деб, сукунли ҳолатда талаффуз қилинганда, ичкаридан чиқаётган нафас ушбу ҳарфларнинг чиқадиған жойига сирғалиб, ишқаланиб (нафас оғиздан ҳарф билан бирга) чиқадиған ҳарфларга айтилади. Уларни сирғалтириб ўқишдан мақсад, уларни нима ҳарф эканлигини яхшироқ билдиришдир. Бу ҳарфларни **ҳамс** ҳарфлари дейилади. Ҳамс сўзи **яширин товуш, махфий овоз** деган маъноларни англатади.

Ҳамс ҳарфлари 10 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ت ث ح خ س ش ص ف ك ه

Чўзиб ўқиладиган ҳарфлар

Чўзиб ўқиладиган ҳарфлар деб, сўзларнинг ўртаси ҳамда охирида келиб, ўзидан олдинги ҳарфнинг ҳаракатини чўзиб берадиган ҳарфларга айтилади. Бу ҳарфларни **мад** ҳарфлари дейилади. Мад сўзи **чўзиш** деган маънони англатади.

Мад ҳарфлари 3 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ا و ی

Эслатма: Аслида, бу ҳарфлар ҳам қолган ҳарфлар каби ҳақиқий ҳарфлар бўлиб, улар қуйидаги иккита шартга кўра **мад** ҳарфларига айланади. Агар ушбу шартлар топилмаса, улар ҳам қолган ҳарфлар каби ҳаракат ва сукун билан ўқиладиган ҳақиқий ҳарф бўлиб ўқилади.

1. Ҳаракат ва сукундан холи бўлиши керак

Яъни, бу ҳарфларнинг усти ва остида ҳаракат ва сукун бўлмаслиги керак.

2. Ўзидан олдинги ҳарфнинг ҳаракатига мос бўлиши керак.

Яъни:

- **алиф** дан олдинги ҳарфнинг ҳаракати **фатҳа** бўлиши керак. Мисол: **با** - Баа

- **йаа** дан олдинги ҳарфнинг ҳаракати **касра** бўлиши керак. Мисол: **بی** - Би

- **ваав** дан олдинги ҳарфнинг ҳаракати **замма** бўлиши керак. Мисол: **بو** - Буу

Осон ўқиладиган ҳарфлар

Осон ўқиладиган ҳарфлар деб, талаффуз қилинганда бошқа ҳарфларга нисбатан осон, енгил ва мулойим, ҳеч бир қийинчиликсиз ўқиладиган ҳарфларга айтилади. Бу ҳарфларни **лин** ҳарфлари дейилади. Лин сўзи **осон, енгил, мулойим** деган маъноларни англатади.

Лин ҳарфлари 2 та бўлиб, улар фатҳали ҳарфдан кейин келган сукунли **ваав** ва **йаа** ҳарфларидир.

Мисол: **أَوَى**

Товуши чўзилмасдан ва чўзилиб ўқиладиган ҳарфлар

Ҳар бир нарсанинг ўзига хос товуши бўлганидек, ҳарфларнинг ҳам ҳар бирини ўзига хос бўлган товуши бўлиб, улар сукунли ҳолатда талаффуз қилинганда уч қисмга бўлинади:

- 1) Товуши чўзилмайдиган ҳарфлар
- 2) Товуши чўзиладиган ҳарфлар
- 3) Товуши ўртача чўзиладиган ҳарфлар

Товуши чўзилмайдиган ҳарфлар

Товуши чўзилмайдиган ҳарфлар деб, сукунли ҳолатда талаффуз қилинганда товуши ҳарфнинг махражида тўсилиши натижасида чўзилмасдан, кесилиб, тўхтаб қоладиган ҳарфларга айтилади. Бу ҳарфларни **шидда** ҳарфлари дейилади. Шидда сўзи **қаттиқ** деган маънони англатади.

Шидда ҳарфлари 8 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ق ط ب ج د ت ك أ

Эслатма: Юқоридаги ҳарфлардан 5 таси **ق ط ب ج د** ҳарфлари қалқала ҳарфлари бўлса, 2 таси **ت ك** ҳарфлари эса ҳамс ҳарфлари ҳисобланади.

Товуши чўзиладиган ҳарфлар

Товуши чўзиладиган ҳарфлар деб, сукунли ҳолатда талаффуз қилинганда товуши ҳарфнинг махражида тўлиқ тўсилмагани сабабли, тахминан иккита унли ҳарф микдорида чўзилиб ўқиладиган ҳарфларга айтилади. Бу ҳарфларни **рохова** ҳарфлари дейилади. Рохова сўзи **юмшоқ** деган маънони англатади. Рохова ҳарфлари 15 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ث ح خ ذ ز س ش ص ض ظ غ ف و ه ي

Товуши ўртача чўзиладиган ҳарфлар

Товуши ўртача чўзиладиган ҳарфлар деб, сукукли ҳолатда талаффуз қилинганда товуши битта унли ҳарф миқдорида ўртача чўзиб ўқиладиган ҳарфларга айтилади. Бу ҳарфларни **байнийя** ҳарфлари дейилади. Байнийя сўзи **ўрта, ораси** деган маъноларни англатади.

Байнийя ҳарфлари 5 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ر م ن ع ل

Тилни ёпиштириб ўқиладиган ҳарфлар

Тилни ёпиштириб ўқиладиган ҳарфлар деб, уларни нутқ қилинганда тилнинг ҳамма ёки баъзи қисми юқори танглайга ёпишиб талаффуз бўладиган ҳарфлар тушунилади. Бу ҳарфларни **итбоқ** ҳарфлари дейилади. Итбоқ сўзи **ёпиштириш** деган маънони англатади.

Итбоқ ҳарфлари 4 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

ص ض ط ظ

Эслатма: Ушбу ҳарфлар хоҳ ҳаракатли, хоҳ сукукли бўлсин, уларларда итбоқ сифатига амал қилинади. Лекин сукукли ҳолатда итбоқ сифати яна ҳам аниқроқ билинади.

Ёйилиб ўқиладиган ҳарф

Ёйилиб ўқиладиган ҳарф деб, нутқ қилинганда ичкаридан чиқаётган нафас тил юзасидан тил учигача ёйилиб талаффуз бўладиган ҳарф тушунилади. Бу ҳарфни **тафашший** ҳарфи дейилади. Тафашший сўзи **ёйилиш** деган маънони англатади.

Тафашший ҳарфи битта бўлиб, у **ش** ҳарфидир.

Эслатма: Ушбу ҳарф хоҳ ҳаракатли, хоҳ сукукли бўлсин, унда тафашший сифатига амал қилинади. Лекин сукукли ҳолатда тафашший сифати яна ҳам аниқроқ билинади.

Тил четидан тил тубига қадар товуши чўзилиб ўқиладиган ҳарф

Тил четидан тил тубига қадар товуши чўзилиб ўқиладиган ҳарф деб, нутқ қилинганда тилнинг ўнг ёки чап ёки ҳар икки ёни баробарига тепа жағ тишларининг ички томонига урилиб талаффуз

бўладиган ҳарф тушунилади. Бу ҳарфни **иститола** ҳарфи дейилади. Иститола сўзи **чўзилиш** деган маънони англатади.

Иститола ҳарфи битта бўлиб, у ض ҳарфидир.

ض ҳарфи нутқ қилинганда, тил четидан бошлаб, тил охирига қадар тил юқори танглайга ёпишиб боради ва тил билан танглай ўртасида ҳаво сиқилади, натижада ض ҳарфининг махражида товушни чўзилиши пайдо бўлади.

Такрорланиб ўқиладиган ҳарф

Такрорланиб ўқиладиган ҳарф деб, нутқ қилинганда тил учи титраб, титраш натижасида такрорланиб талаффуз бўладиган ҳарф тушунилади. Ҳарфни талаффуз қилишда, тилни юқори танглайга текиз ҳолатда ёпиштирилса, ичкаридан чиқаётган нафаснинг йўли тўсилиб қолади, натижада нафас босим билан тилни титратиб оғиздан чиқиб кетади ва такрорланиш пайдо бўлади. Тилнинг бир жойи, танглайнинг бир жойига қайта қайта тегиши, такрорланиш дейилади.

Бу ҳарфни **такрир** ҳарфи дейилади. Такрир сўзи **такрорланиш** деган маънони англатади.

Такрир ҳарфи битта бўлиб, у ر ҳарфидир.

Мулоҳаза: Такрир сифати қилиш керак бўлмаган, балки ундан сақланиш керак бўлган сифат ҳисобланади. ر ҳарфини талаффуз қилишда тилнинг ўртасини чўктириб, кўтарилган икки четини юқори танглайга теккизиб талаффуз қилинса, такрорланишдан сақланган бўлади. Бу сифат, уни қилмаслик учун ўрганилади.